

Periodsystem i forskningshistoriskt perspektiv

Av Bo Gräslund

En relativ kronologi utan uppdelning i mindre tidsenheter är inte någon relativ kronologi. Inte ens en skrifthistorisk forskning med detaljerad tillgång till årtal och andra tidsdata avstår från att utnyttja det instrument som en periodindelning utgör. Att periodbegreppet då måste vara ett oundgängligt hjälpmedel för den rent förhistoriska forskningen säger sig självt. Utan en uppdelning av tidsföljden i mindre enheter kan vi inte göra en meningsfull kulturhistorisk analys eller överhuvudtaget bedriva en vetenskaplig fornforskning. Det är därför naturligt att finna att den förhistoriska forskningen alltsedan sin begynnelse varit intimt förbunden med utvecklingen av de arkeologiska periodsystemen.

Den arkeologiska perioden har nära anknytning till den arkeologiska typen, den är i själva verket en slags kronologisk typ. Utmärkande för perioden är ju ett bestämt typinnehåll i fråga om artefakter eller andra företeelser. Perioden sammanfattar med andra ord något karakteristiskt, något typiskt i det bevarade källmaterialet. Precis som typerna är således perioderna generaliseringar som fungerar som modellsystem för den arkeologiska forskningen och historieskrivningen.

I ett tidigare sammanhang har jag försökt att visa att de grundläggande periodsystemen inom skandinavisk arkeologi i allt väsentligt kom till och vidareut-

vecklades som i första hand kronologiska modeller (Gräslund 1974, 87 ff). Denna primärt kronologiska periodsyn kom att dominera den arkeologiska forskningen i Skandinavien under flera generationer, bortsett från sådana enstaka uppenbara undantag som t.ex. Sven Nilssons kulturevolutionistiska indelningsschema.

När väl en grundläggande periodisering utförts fanns det också underlag för en kulturhistorisk analys av vidare slag. En naturlig utveckling blev då att denna periodindelning efterhand kom att användas sekundärt vid icke-kronologiska tolkningsförsök. Samtidigt som intresset för kultur- och socialekonomiska aspekter ökade, skapades också periodsystem med huvudsyfte att avspejla just dylika samhällsfenomen.

Man har ibland sagt att vårt kronologiska indelningssystem med dess grund i Thomsens treperiodssystem inte nöjaktigt återspeglar sådana samhällsförändringar som en modernare, mer socialhistoriskt och ekonomiskt inriktad arkeologisk forskning vill belysa och konstaterat även att treperiodsystemet varken har global eller ens full europeisk räckvidd. Man vill då gärna stämpla det som irrelevant och föråldrat. Men detta enligt min mening med orätt. Trots att man med fog kan hävda att det finns produktionsekonomiska och teknologiska förändringar som påverkat människans situation långt mer än skiftena från sten- till

bronsteknologi respektive från brons- till järnteknologi, så betyder detta inte alls att det måste vara något fel på treperiodsystemet. Det betyder endast att treperiodsystemet har begränsad räckvidd och att det inte är tillämpligt i alla sammanhang. Men denna inskränkning gäller även alla andra system. Något kronologiskt universalschema finns inte och kommer inte att finnas. Varje period som återger något karakteristiskt har sitt berättigande. Missvisande blir det först när det används fel, men felet ligger då inte i det aktuella periodsystemet utan i själva *valet* av kronologiskt modell. Vad som behövs är inte ett minskat antal kronologiska indelningsgrunder utan tvärtom en så differentierad uppsättning av periodsystem som möjligt baserade på så många skilda kriterier som möjligt.

En närmare analys av Thomsens Ledetraad av år 1836 och dess bakgrund visar enligt mitt förmenande tydligt att treperiodsystemet – trots att indelningskriterierna var teknologiska – i första hand skall uppfattas som en kronologisk modell för ett dessförinnan tidsmässigt helt oöverskådligt källmaterial. (Gräslund 1974, 101 ff; 1976, 120 ff). Ingenting tyder på att vare sig Thomsen själv eller andra forskare uppfattade treperiodsystemet som något universalmedel som skulle appliceras på alla forskningsproblem. Så framlade exempelvis Sven Nilsson, trots att han var en varm anhängare till treperiodsystemet, år 1838 ett kulturhistoriskt indelningsschema av förhistorien som saknade all korrelation till treperiodsystemet, på samma gång som Thomsen själv visade stor uppskattning av Nilssons tankegångar.

Här åsyftas inledningen till första delen av Skandinaviska Nordens Ur-invånare (Nilsson 1938). Naturforskaren Nilsson framlägger här en predarwinistisk utvecklingssyn på människans kulturutveckling, med

en tänkt kulturrevolution från ett primitivt ursprungsstadium mot allt mer avancerade former. Dessa stadier var fyra och kan i korthet sammanfattas sålunda: 1. Vildestadiet, som var baserat på en jakt- fiske- och insamlingsekonomi. 2. Herdenomadstadiet med tamdjurshållning som grundekonomi och jakt och fiske som binäring. 3. Det bofasta åkerbruksstadiet med växtodling och boskapskötsel. 4. Det mer »ordnade» samhällstadiet med yrkesdifferentiering, skriftspråk och myntväsen. Det skulle här föra för långt att närmare gå in på Nilssons karakterisering av dessa stadier, men de vittnar i flera avseenden om stor framsynthet. För övrigt föregriper Nilssons utvecklingsschema genom anknytningen till produktionsekonomiska faktorer på ett intressant sätt de senare och betydligt mer välkända motsvarigheterna hos Marx Morgan och Engels (Morgan 1877, 5 ff; Engels 1958, 170 ff), vilka dock inte synes ha känt till Nilssons arbete. Ett inte obetydligt utomnordiskt inflytande fick dock Nilssons verk när detta efter 30 år utgavs i engelsk översättning 1868. Ett exempel utgör Westroppps Prehistoric Phases av år 1872 som presenterar ett kulturhistoriskt utvecklingsschema som visar ett mycket tydligt inflytande från Nilssons, som också anføres med långa citat (Westropp 1872, p1).

För att återgå till periodbegreppet vill jag aktualisera det kända sättet att i bild illustrera kronologiska sammanhang med hjälp av det gamla hederliga schemat med ett vinkelrätt ramsystem som särskiljer de olika kronologiska och kulturhistoriska faserna. I förstone föreställer man sig kanske gärna att detta skulle ha en lång tradition med rötter i den äldre arkeologien. Riktigt så tycks det dock inte förhålla sig. På rak arm kan jag inte erinra mig ett enda klart exempel från Nordens arkeologiska 1800-talslitteratur; i den mån det har förekommit har det i så fall skett rent undan-

tagssvis. Den äldre arkeologien arbetade med ganska vida tidsmarginaler, och för tidsskedet före 1800-talets mitt är det lätt att förstå att frånvaron av detaljerad kronologisk kunskap aldrig aktualiserade något behov av denna illustrationsform. Till saken hör också att man ännu ägde en hälsosam respekt för dateringarnas osäkerhet, en respekt som inte lät sig förenas med rutschemats bild av kronologisk exakthet.

Då är det något mer förvånande att man inte heller omhuldade denna illustrationsform under den andra hälften av århundradet, då ju det kronologiska arbetet tenderade att gå mer in i detalj. I populärvetenskapliga verk från seklets sista fjärdedel, sådana som Montelius' Sveriges Forntid (1872), Worsaaes Nordens Forhistorie (1881), Hildebrands De förhistoriska folken i Europa (1873-1880) och Müllers Vor Oldtid (1897) letar man överhuvudtaget förgäves efter kronologiska illustrationer som skulle kunna underlätta läsarens tidsorientering. Men detta gäller även många översiktsverk från 1900-talets första decennier, t.ex. Montelius' Kulturgeschichte Schwedens (1906) och Vår forntid (1919), Brøggers Det norske folk i Oldtiden (1925) liksom Sheteligs Norges forhistorie (1925) och Det norske folks liv og historie (1930) m.fl.

Inte heller de många kronologiska specialarbetena från 1800-talets senare decennier innehåller mycket till kronologiska illustrationer, inte ens artiklar med sådana titlar som De arkeologiska perioderna av Hildebrand eller Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder av Montelius (Hildebrand 1872; Montelius u.å.). Särskilt förbluffande kan detta te sig ifråga om Montelius som hade en mycket stark kronologisk forskningsinriktning och dessutom en påtaglig förkärlek för tabellillustrationer. Det är visserligen sant att Montelius avslutar framställningen i sin Tidsbestämning inom bronsåldern (1885) med en perioduppställ-

ning, men den är tämligen schematisk. De sex perioderna är där ordnade i en lodrät rad till vänster och århundradena i en lodrät rad till höger. Men bl.a. genom frånvaron av periodavgränsande vågräta linjer blir korrelationen mellan den relativa periodindelningen och de absoluta dateringarna ganska vag. Säkert var tabellen också avsedd att ge just detta intryck.

I själva verket publicerade Montelius ytterst få kronologiska bilduppställningar, och han tycks överhuvudtaget aldrig ha framlagt något rutdiagram över sina bronsåldersperioder, t. ex. inte heller i Die Chronologie der ältesten Bronzezeit (1900) eller i Minnen från vår forntid (1917). Det är därför följdriktigt att inte heller finna någon kronologisk illustration i ett verk som Den nordiska jernålderns kronologi (1895-97). Lika sparsam synes Sophus Müller ha varit i sina viktigare kronologiska arbeten allt från En Tidsadskillels mellem Fundene fra den aeldre Jernalder (1874) till Bronzealderens Begyndelse av år 1909 där Müller presenterar sin sexdelning av den äldre bronsåldern.

Periodsystem i bild, det kronologiska diagrammet, är således i huvudsak ett 1900-talsfenomen, även i internationell arkeologisk litteratur. I Die Vorklassische Chronologie Italiens (1912) har Montelius lagt in ett sådant i rutdiagramform men i stort sett är det frågan om en postmonteliansk företeelse som blev mer allmän först på 1920- och 1930-talen. I t.ex. Åbergs många tidiga arbeten med kronologisk syftning saknas i regel kronologiska illustrationer, så ännu i Den nordiska folkvandringstidens kronologi (1924), medan vi dock möter det klassiska rutdiagrammet i hans Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie av år 1930. Andra exempel är Ekholms stora översikt Nordischer Kreis (1927) och Broholms Studier over den yngre Bronzealder (1933).

Vid denna tid hade forskningsutvecklingen på de

flesta håll i Europa nått eller passerat det grundläggande kronologiska uppdelningsstadiet och man var nu på många håll sysselsatt med att bygga ut, förfinas och precisera de skilda indelningssystemen. Detta, i förening med allt nytt källmaterial, hotade dock att försvåra överblick och sammankoppling och behovet blev stort att synkronisera resultaten olika områden emellan för att möjliggöra generella slutsatser. Stora ansträngningar gjordes för att skapa övergripande synteser ifråga om kronologi och kulturutveckling. Ett mycket enkelt och naturligt sätt att i sammanfattande och pedagogisk form uttrycka relationerna mellan alla olika kulturgrupper och regionala skeden var det kronologiska rutdiagrammet. Säkert bidrog kraftigt just dessa stora syntetiska verk till rutdiagrammets slutliga etablering i den arkeologiska litteraturen. Till de mest och långvarigast inlytelserika verken inom denna genre hör Déchelettes storslagna *Manuel d'archéologique* (1910-14) från tiden omedelbart före första världskriget samt inte minst Gordon Childes tidiga stora översikter *The Dawn of European Civilization* (1925) och *The Danube in Prehistory* (1929), vilkas betydelse för europeisk arkeologi i allmänhet knappast kan överskattas.

I långt mer komprimerad och schematisk form möter vi företeelsen i kulturkronologiska handböcker sådana som Lüdtkes-Mackensens *Deutscher Kulturatlas* (1931), Åbergs *Vorgeschichtliche Kulturkreise* (1936), Ehrichs *Relative Chronology of the Old World* (1954) och Thomas' *Near Eastern, Mediterranean and European Chronology* (1967) för att endast nämna några exempel.

Användningen av kronologiska rutdiagram kulminerar under decennierna före och efter andra världskriget. Utan tvivel återspeglar det kronologiska rutdiagrammets popularitet rent generellt en grundin-

ställning till kronologiska frågor, där de olika tidsfaser tänkes avlösa varandra på ett ganska schematiskt sätt och där tron på kronologiens möjligheter till detaljprecision är stor. Ett uttryck för ett klarare medvetande om att den arkeologiska perioden inte återspeglar någon precision på den forntida verklighetens tidsskala är att rutdiagrammets popularitet har minskat och att dess tidsskiljelinjer numera ofta ritas diagonalt för att därmed markera kronologisk överlappning.

Numera har man i stor utsträckning återgått till den gamla metoden att ställa upp de kronologiska illustrationerna utan hjälp av periodskiljande linjer.

Det kronologiska rutdiagrammet har som här visats en ganska naturlig forskningshistorisk förklaring. Men samtidigt som man också konstaterar att det är uttryck för en tidstypisk inställning till den relativa kronologiens möjligheter kan man inte heller helt bortse från möjligheten att en viss växelverkan ägt rum på det forskningspsykologiska planet. Genom att rutdiagrammet framställer det kronologiska skeendet så schematiskt torde det många gånger också ha underblåst den latent höjelse som de flesta av oss har att av bekvämlighet falla in i ett mönster av schematiskt kronologiskt tänkande.

Det faktum att intresset för kronologisk forskning har avtagit betydligt, betyder inte ett motsvarande minskat intresse för periodövergångar, endast att det är andra slag av periodskiften som kommit i förgrunden. Ett studium av t.ex. den sociala och ekonomiska utvecklingen inom det förhistoriska samhället, som tar fasta på i första hand de skeden under vilka de avgörande förändringarna ägde rum, måste med nödvändighet koncentrera orsaksanalysen på begynnelsepunkterna i utvecklingen. Det som man främst kommer att ge akt på blir då just själva skiftena, av vad

slag de nu må vara. Och om sådana undersökningar skall ha ett allmänt intresse måste sådana skiften också ges en kronologisk förankring.

Men precis som ifråga om kronologien finns det när det gäller socialekonomiska periodsystem en risk att formulera rigida system. Det kommer även här an på oss att försöka undvika att inte formulera låsta system som blundar för det historiska skeendets mångfald och komplexitet. Även här gäller det för övrigt att utveckla illustrationsformer som inte onödigtvis fjättrar tankarna inom stela system.

Litteratur

- Broholm, H. C.: Studier over den yngre bronzealder i Danmark, med særligt Henblik på Gravfundene. København 1933.
- Brøgger, A. W.: Det norske folk i oldtiden. Oslo 1925.
- Childe, G.: The Dawn of European Civilization. London 1925.
- samme: The Danube in Prehistory. Oxford 1929.
- Déchelette, J.: Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine I-II. Paris 1910-14.
- Eggers, H.J.: Der römische Import im freien Germanien. Hamburg 1951.
- Ehrich, R. W.: Relative Chronology in Old World Archaeology. Chicago 1954.
- Ekholm, G.: Nordischer Kreis. Steinzeit, Bronzezeit, Eisenzeit. Berlin 1927.
- Engels, F.: The Origin of the Family, Private Property and the State. Moskva 1958.
- Gräslund, B.: Relativ datering. Om Kronologisk metod i nordisk arkeologi. Tor 16. Uppsala 1974.
- samme: Reply to comment on relative Chronology. Norwegian Archaeological Review vol. 9:2 1976.
- Hildebrand, H.: De arkeologiska perioderna. Månadsblad 1, jan. Stockholm 1872.
- samme: De förhistoriska folken i Europa. En handbok i jämförande förhistoria. Stockholm 1873-80.
- Lüdtke, G & L. Mackensen (Herausg.): Deutscher Kulturatlas I. Vorzeit Frühzeit bis zum Jahre 1000 n. Chr Berlin/Leipzig 1931.
- Montelius, O.: Sveriges forntid. Stockholm 1872.
- samme: Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskild hänsyn till Skandinavien. Kungl. Vitt. Hist. och Ant. Akad. Handl. 30, ny följd 10. Stockholm 1885.
- samme: Den nordiska jernålderns kronologi 1-3. Sv. fornm. för tidskrift 9 & 10. 1895-97.
- samme: Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien. Braunschweig 1900.
- samme: Kulturgeschichte Schwedens von den ältesten Zeiten bis zum elften jahrhundert nach Christus. Leipzig 1906.
- samme: Die vorklassische Chronologie Italiens. Stockholm 1912.
- samme: Minnen från vår forntid. Stockholm 1917.
- samme: Vår Forntid. Stockholm 1919.
- samme: Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, intill kristendommens införande. Sv. Fornm. för. Tidskrift 6.

- Morgan, L.: *Ancient Society for Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*. New York 1877.
- Müller, S.: *En Tidsadskillelse mellem Fundene fra den ældre Jernalder i Danmark*. Aarbøger 1874.
- samme: *Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske Archaeologi*. København 1897.
- samme: *Bronzealderens begyndelse og ældre Udvikling i Danmark efter de nyeste fund*. Aarbøger 1909.
- Nilsson, S.: *Skandinaviska Nordens Ur-invånare, ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människosläktets utvecklings-historia*. Lund 1838-43.
- samme: *The Primitive Inhabitants of Scandinavia*. London 1868.
- Shetelig, H.: *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. Oslo 1925.
- samme: *Det norske folks liv og historie fra Oldtiden til omkring 1000 e.Kr.* Oslo 1930.
- Thomas, H.: *Near Eastern, Mediteranean and European Chronology. The Historical, Archaeological, Radiocarbon, Pollenanalytical and Geochronological evidence. Studies in Mediterranean Archaeology vol. XVII: 1-2*. Lund 1967.
- Westropp, H. M.: *Prehistoric Phases; or introductory essays on prehistoric archaeology*. London 1872.
- Worsaae, J. J. A.: *Nordens Forhistorie efter samtidige Mindesmærker*. København 1881.
- Åberg, N.: *Den nordiska folkvandringstidens kronologi*. Stockholm 1924.
- samme: *Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie, I, Italien*. Stockholm 1930.
- samme: *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*. Stockholm 1936.